

Projekt Ørn

Årsrapport 2017

Indhold

Marco Brodde har lavet illustrationerne	side 4
Ørne i Danmark i 2017	side 5
Havørnen i 2017	side 6
Ynglesucces og ungeproduktion for Havørn	side 9
Årets gang ved redelokaliteterne (Havørn)	side 14
Projekt Ørn i 25 år	side 17
Fiskeørnen i 2017	side 20
Observationer på lokaliteterne (Fiskeørn)	side 22
Ynglesucces og ungeproduktion for Fiskeørn	side 22
Han med to hunner på en rede	side 25
Flere ørne skal fortælle, hvor de er	side 27
Kongeørnen i 2017	side 28
Ynglesucces og ungeproduktion for Kongeørn	side 28
Observationer på lokaliteterne (Kongeørn)	side 30
Barnemad for åben skærm	side 32
projektoern@dof.dk – kontakter i Projekt Ørn	side 35

Redaktion: Kim Skelmosé, Erik Ehmsen og Ole Friis Larsen

Ved citering anføres: Skelmosé, K., Ehmsen, E. & Larsen, O. F., Projekt Ørn – Årsrapport 2017, Dansk Ornitologisk Forening.

Tryk: STEP

ISSN: Trykt version: 1904-3899

Elektronisk version: 1904-3902

Projekt Ørn

Årsrapport 2017

Udgiver og copyright: Dansk Ornitologisk Forening – BirdLife Denmark

Vesterbrogade 138-140, DK-1620 København V

Telefon: 33 28 38 00 – Mail: dof@dof.dk

Karsten
Marco Brodde 2017.

Marco Brodde har illustreret årets rapport for Projekt Ørn.

Tegningerne og akvarellerne viser, hvordan man kan formidle liv, bevægelse og stemning, også uden kameraets muligheder for snapshots af fuglene. Marcos arbejde er baseret på feltskitser, og mange billeder færdiggøres i felten. Stregen bliver dermed spontan, fortolkende og mere levende. Kunstneren bor på Fanø i Vadehavet, hvis fugle og natur han følger på nærmeste hold. I de seneste år har Marco eksperimenteret med flere teknikker end den vante akvarel, så både raderinger, olie og linoleum er en del af paletten. Alene indenfor akvarellen eksperimenteres med udtrykket, for eksempel ved helt at udelade blyant og de sikre konturer, som ellers er skitsebogens varemærke. Målet er en bredere kunstnerisk tilgang til arbejdet i en evig kamp mellem ornitologens ønske om at fange arternes karakter snarere end små detaljer. Marco Brodde er medlem af den danske naturtegnergruppe DANE og af det britisk baserede Society of Wildlife Artists, der hvert år udstiller i hjertet af London.

Ørne i Danmark i 2017

Året startede desværre med, at vi blev ved med at finde Havørne, der var smittede med fugleinfluenzaen H5N8 eller allerede var døde af sygdommen. De første syge Havørne blev fundet i slutningen af december 2016 og varslede en barsk vinter for bestanden. I alt blev der hen over vinteren fundet 17 døde Havørne, hvoraf 12 var døde af H5N8.

Midt i den situation var det en god trøst, at vintertællingen af ørne i januar 2017 satte ny rekord med mindst 409 ørne - 395 Havørne og 14 Kongeørne – i Danmark; bestanden var stor og robust nok til, at den burde kunne klare et ikke alt for stort tab til influenzaen.

Det er usikkert, præcis hvor mange Havørne, der blev ofre for influenzaen, men vi kunne konstatere, at der skete en nedgang i det ellers konstant stigende antal udflyjende unger fra havørnereder, oven i købet på trods af, at vi fandt en del nye ynglepar.

H5N8 kan meget vel have koste 40 til 50 Havørne livet, både blandt adulte ynglefugle og yngre ikke-ynglende fugle.

Maj var kold og blæsende, hvilket også havde indflydelse på det faldende antal Havørne. Flere unger omkom ved at blive blæst ud af reden.

Ud over fugleinfluenzaen blev der igen fundet en Havørn, der døde af at være blevet forgiftet med stoffet carbofuran. Giften er forbudt i hele EU og umiddelbart dræbende i selv meget små mængder. DOF har meldt tilfældet med Havørnen og flere andre forgiftningssager mod fugle i 2017 til politiet.

Alt dette er medvirkende til, at 2017 blev det første år med tilbagegang for vores Havørne, siden arten genetablerede sig som ynglefugl i 1996.

Det berømte havørnepar, som har deres rede i Fugleværnsfondens område ved Saksfjed/Hyllekrog på Sydlolland, hvor DOF har opsat et kamera ved reden, er stadig populært at følge på www.ornetv.dk. I de år, hvor kameraet har kørt, har over en million klikket sig ind på linket for at følge med i, hvordan livet i en havørnerede foregår. Fra det første æg blev lagt 4. marts, gennem de følgende 38 dage, mens hunnen rugede, og til ungerne forlod reden cirka 80 dage gamle.

I slutning af vinteren satte Naturstyrelsen et webkamera op ved en Fiskeørnerede. På <http://naturstyrelsen.dk/lokale-enheder/nordsjaelland/fiskeoern/> kunne man nu også følge livets gang på en fiskeørnerede. Det blev til nogle dramatiske oplevelser, hvor man blandt andet

kunne se, hvordan der blev kæmpet om reden, da et nyt par dukkede op og ville have reden, og hvordan et angreb fra en Duehøg var ved at koste en af ungerne livet. Et mere skjult drama med Fiskeørne oplevede vi ved en anden rede for to hunner og en han var sammen om en rede, der bragte en unge ud at flyve – et ekstremt sjældent fænomen.

Ikke bare på nettet, men også ude i virkeligheden kom mange mennesker for at få sig en god oplevelse med at se ørne. Ørnens Dag blev holdt over 20 steder i landet og tiltrak op mod 4.000 mennesker i februarkulden. DOF/Projekt ørn er meget glade for alle de besøgende, som får indblik i, hvad DOF er, og oplever, hvilket enormt arbejde, vores professionelle folk i Fuglenes Hus og frivillige i DOF gør med formidling og beskyttelse af alle vores fugle, og ikke bare ørnene.

Faktisk har vi så travlt med at passe på ørnene i Projekt Ørn, at vi slet ikke opdagede, at projektet i 2017 kunne fejre sit 25 års-jubilæum, før det var overstået. Derfor er der her og nu al mulig grund til at takke alle de frivillige i projektet, som sammen med ofte stor velvilje fra jægere, lodsejere og andre involverede har været med til at sikre tre arter af ørnes geninvandring til Danmark.

Der er rigeligt arbejde lang tid frem i tiden. Vi skal stadig passe på ørnene og følge bestandenes udvikling og de nye udfordringer, som de møder. I 2016 fik vi sammen med Københavns Universitet sat GPS-sendere på unge Kongeørne for at kunne følge, hvad der bliver af ungerne i en lille bestand, som stadig er yderst sårbar, og i 2017 fik vi GPS-sender på de første to af en stribe unge Havørne - 'Elna' og 'Gunhild' - som blandt andet skal lære os mere om, hvordan Havørnene klarer sig i områder med mange vindmøller. Rigtig god læselyst.

Kim Skelmose,
leder af Projekt Ørn

Havørnen i 2017

Sammenfatning: Trods et katastrofeår med fugleinfluenza og mange døde ørne fortsætter arten sin fremmarch i Danmark.

Af Erik Ehmsen, artskoordinatør for havørn

Årets resultat blev 92 par og 104 unger på vingerne. Der kom 13 nye ynglepar til, medens antallet af unger gik betragteligt tilbage i forhold til 2016. Hvis antallet af unger havde fulgt den hidtidige kurve, skulle der således være kommet mindst 30 flere unger på vingerne i 2017, end der gjorde. Vi ved ikke, om hele denne tilbagegang skyldes fugleinfluenzaen.

Af de nye par var der hele fem, der slog sig ned på Fyn, som således stod for den største fremgang i 2017.

Som det ses af grafen over antal redepar og antal unger er antallet af redepar steget, medens antallet af unger er faldet væsentligt. Faldet skyldes således ikke mangel på gamle fugle i ynglebestanden, men at parrene

ikke fik unger nok. Da gennemsnittet af unger per succesfuldt par er på linje med tidligere år, skyldes faldet altså udelukkende, at mange par ikke gennemførte ynglen eller opgav inden ynglestart.

Af den store tabel kan det ses, at mange par - nemlig 10 - opgav at yngle, inden de overhovedet var gået i gang. Vi tror således, at en del gamle fugle er omkommet af fugleinfluenza, at andre adulte fugle har overtaget den dødes plads, og at parret så ikke er kommet i gang med at yngle.

Det ekstremt våde og kolde forår i 2017 kan også have bidraget til, at en del par ikke fik noget ud af æglægningen. Her viser skemaet, at 16 par ikke fik unger. Det mest interessante i den sammenhæng er, at de nyetablerede par næsten alle fik unger på vingerne.

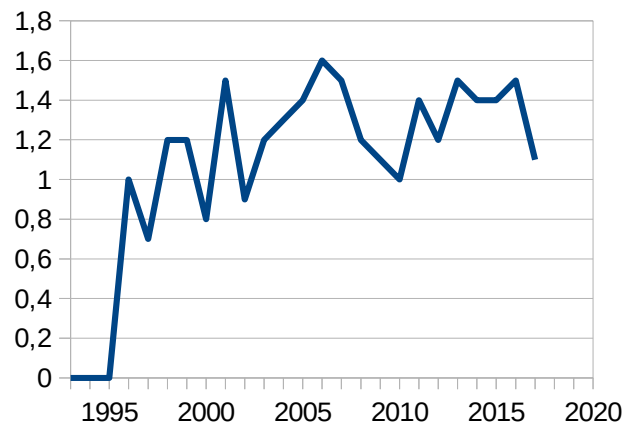
Vi kan på nuværende tidspunkt forudse, at der vil være sendt mere end 1.000 ørneunger på vingerne fra danske reder, inden der er gået 25 år efter det første succesfulde ynglepar genindvandrede i Danmark!

Der er sat gps-sendere på to unger af Havørne i Danmark i 2017, disse fugle kan følges på www.dof.dk/gps-orne, det er meningen, at der de næste år skal sættes gps-sendere på yderligere nogle havørneunger. Målet er at lære noget om, hvordan Havørneunger opfører sig blandt andet i nærheden af vindmøller, som vi får stadig flere af.

Slesvig-Holsten har haft samme udvikling i 2017 som i Danmark, med flere nye par og en kraftig tilbagegang i antallet af unger.

Tilbagegangen skyldes også der, at mange par opgav æglægning, eller at der ikke kom unger ud af det.

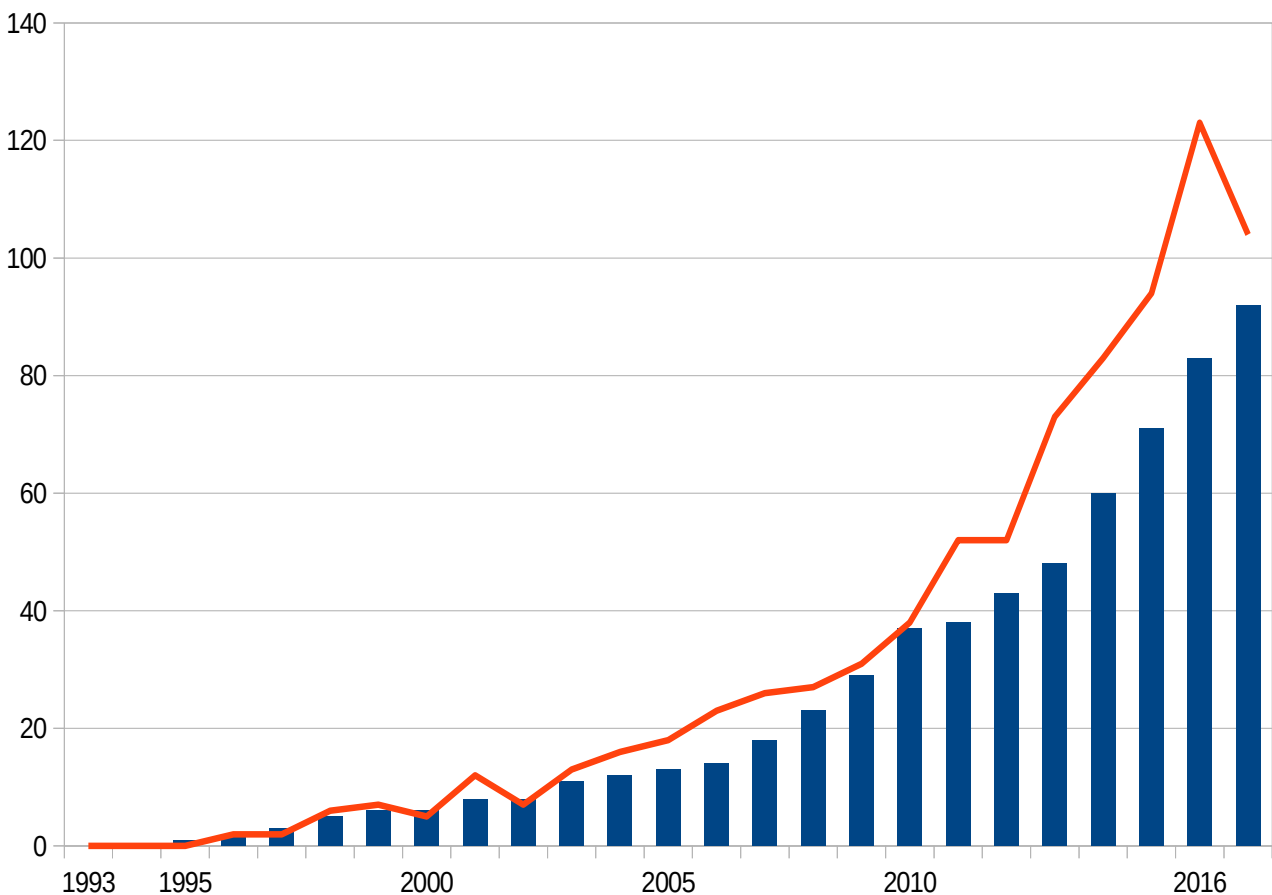
Ynglesucces per besat rede

Det gennemsnitlige antal flyvefærdige unger per besat redelokalitet i Danmark 1993-2017.

The average number of fledged juveniles per occupied breeding location of White-tailed Eagle in Denmark 1993-2017.

Første markante tilbageslag

Antal besatte reder (søjler) og flyvefærdige unger (kurve) af Havørn registreret i Danmark 1993-2017.

Number of occupied nests (columns) and the yearly total of fledged White-tailed Eagles (curve) in Denmark 1993-2017.

Ynglesucces og ungeproduktion for Havørn, *Haliaeetus albicilla*

Nr.	Lokalitet	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1	Hejrede Sø	F	F	0	F	1	1	2	2	2	1
2	Bankel Sø				1	1	2	2	1	1	1
3	Hostrup Sø				1	0	1	1	2	1	2
4	Arreskov Sø						2	1	0	2	2
5	Præstø Fjord				F	F	BT	1	0	2	0
6	Gavnø						F	BT	BT	F	0
7	Roden Skov									1	BT
8	Tystrup Sø									2	F
9	Østlolland									1	1
10	Skarresø										
11	Skast										
12	Langeland I										
13	Enehøje										F?
14	Haderslev										
15	Nakskov Fjord, Volshave										
16	Bognæs										
17	Stensby Skov										
18	Tofte Skov										
19	Rågård										
20	Midtfalster										
21	Sydlig Jylland										
22	Salten Langsø										
23	Knuthenlund										
24	Esrup Sø										
25	Solkær Engsø										
26	Tissø										
27	Langeland II										
28	Ormø/Glænø Fredskov										
29	Knuthenborg										
30	Møn										
31	Humleøre Skov										
32	Nejede Vesterskov										

Tabellerne på disse sider er udarbejdet efter internationale standarder i rovfugleforskning. Disse standarder har i årtier været benyttet i forbindelse med danske rovfuglestudier.

Breeding succes and productivity among Danish White-tailed Eagles. The follows international standards for raptor survey.

Reference: Steenhof, K. S. & I. Newton: *Assessing Nesting Success and Productivity*, in: Bird, D. M. & K. L. Bildstein (editors): *Raptor Research and Management Techniques*. - Raptor Research Foundation 2007.

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Total
3	2	2	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	0	0	25
0	2	2	2	1	2	1	2	2	1	2	1	0	1	0	19
2	2	2	3	2	1	1	2	0	2	2	2	BT	2	2	25
2	1	2	2	3	1					BT	2	2	1	1	17
2	2	2	3	0	2	0	0	1	1	2	1	3	2	2	23
2	2	1	2	2	0	0	1	1	2	1	2	1	1	1	19
1	2	1	0	1	2	2	0	2	0		1	0	1	1	14
1	2	3	3	2	2	3	2	2	3	3	3	2	2	1	34
0	1	0	1	2	2	1	0	0	0						7
BT	0	1	2	1	2	1	1	2	1	2	3	2	2	2	22
0															0
	0	F													0
F?	BT	BT													0
		0	1	2	1	2	2	3	1	1	2	1	0	1	17
		2	2	1	2	2	1	1	2	1	2	2	2	0	20
			BT	2	2	0	2	2	3	3	2	2	2	2	22
		0	2	2	1	2	0	2	3	3	3	3	2	2	22
		F	F	BT	BT	1	1	F	3	BT	2	2	2	2	11
				BT	F			F	2	2	2	1			7
				1	F	1	2	2	1	2	2	2	2	2	17
				2	F										2
				F	F	0	2	2	2	1	2	2	0	2	13
					1	BT	1	0							2
					BT	BT	BT								0
					1	2	1	2	3	3	2	2	3	2	21
					BT	2	1	2	2	3	3	2	2	?	17
					0	1	2	2	3	2	2	0	2	0	14
					1	0	1	1	1	0	2	3	0	2	11
					1	3	0	2							6
						2	1	2	BT	1	2	1	1	BT	10
						2	2	2	0	2	1	BT	2	2	13
						1	2	2	0	2	BT	2	2	1	12

Score	Aktivitet	Notering	Beskrivelse
1	Fugl(e) til stede	F, FF	Når der ses 1 eller 2 fugle flere gange i løbet af yngletiden i området.
2	Besat territorium	BT	Fugle til stede, og redebygning set, fuglene sidder på reden.
3	Æglægning	Ægl	Hvis der observeres rugende fugle, æg set i reden, friske æggeskaller under reden, eller andet der tyder på at der er lagt æg.
4	Redeunger set	0,1,2,3	Der er observeret 0, 1, 2, 3 unger i/på reden, før de er udflyvningsparate. Havørneunger flyver fra reden, når de er 10-11 uger gamle, altså cirka 70 dage.
5	Udflyjne unger	0,1,2,3	Der er set 0, 1, 2, 3, udflyjne unger på/ved reden.

Nr.	Lokalitet	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
33	Skanderborg Sø										
34	Vejlerne										
35	Sorø										
36	Hesede Skov										
37	Borris Hede										
38	Hyllekrog										
39	Leammer										
40	Æbelø										
41	Als										
42	Tranekær										
43	Brøns Skov										
44	Genner										
45	Wedellsborg										
46	Thy										
47	Kertinge Nor										
48	Vorsø										
49	Lunkeris Skov/Hestehaveskoven										
50	Kippinge										
51	Nysted										
52	Sortemosen										
53	Løgismose										
54	Ravnholt										
55	Saltbækvig										
56	Stignæs										
57	Hvidkilde Sø										
58	Rands Fjord										
59	Filsø										
60	Nordskoven										
61	Djursland/Rugaard										
62	Brændegårds Sø										
63	Oremandsgård Skove										
64	Dybsø										
65	Tempelkrog, Isefjord										
66	Romsø										
67	Vennerslund Sønderskov										
68	Vintersborg Skov										
69	Ribe										
70	Skjoldenæsholm										
71	Vest Stadil										
72	Sydtåsinge/Skovballe										
73	Vemmetofte Strandskov										
74	Krakadal, Gribskov										
75	Broløkke										
76	Bøtø										

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Total
						2	0	2	2	2	3	3	0	2	16
				BT											0
					BT	BT	1	1	BT	F	1	1	0	1	5
							0	2	0	0	0	2	2	1	7
							2	Ægl	F	3	1	1	2	2	11
							0	2	2	1	2	2	2	2	13
							0	0	F	F	F				0
						F	0	2	1	2	2	2	2	BT	11
							BT	2	1	0	0				3
							0	0	0	F	2	2	2	0	6
							1				F	1	2	BT	4
						F	F	1	2	2	1	2	1	2	11
								BT	2	2	2	BT	1	1	8
								BT	BT	F	0	2	1	1	4
									F	0	2	2	2	2	8
									0	1	2	2	2	2	9
									F	1	2	1	1	BT	5
									2	2	2	2	2	BT	10
									BT	BT	1	2	2	0	5
									0	2	2	0	3	1	8
									1	0	1	2	2		6
									2	3	2	2	3	0	12
									BT	1	0	1	2	0	4
									1	2	2	1			6
									BT	F			BT	2	2
									F	BT	1	1	2	2	6
										1	1	0	2	0	4
										BT	1	1	1	1	4
										2	0	2	2	2	8
						BT	1	2	2	2	1	0	3	2	13
										BT	2	2	2	2	8
										2	2	2	2	3	11
											0	0	1	2	3
											0	2	2	2	6
											2	1	BT	2	5
											1	2	1	BT	4
											0	BT	2	BT	2
										BT	BT	2	1		3
											0	F			0
										BT	1	2	0		3
												2	2	1	5
												1	1	1	3
												BT	0	1	1
												1	2	1	4

Nr.	Lokalitet	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
77	Bodilsker Plantage										
78	Ulkerup Skov										
79	Sakskøbing										
80	Hovslund										
81	Østfalster										
82	Tange Sø										
83	Djursland Nordvest										
84	Keldskov										
85	Mjang Dam										
86	Nakkebølle, Fiskholm										
87	Basnæs Skov										
88	Viuf										
89	Roskilde Fjord Midt										
90	Rosningen Skov										
91	Egå Engsø										
92	Allindemagle Skov										
93	Tingdal Plantage										
94	Endelave										
95	Giesegård Gods										
96	Torbenfeldt Gods										
97	Østerskov, Lolland										
98	Estvadgård Plantage										
99	Varde										
100	Damsbo										
101	Avnø Fjord										
102	Dornæs, Maribo Søndersø										
103	Auderød Skov										
104	Rødby Fjord										
105	Øland Skov										
106	Hesselbjergskov										
107	Føns plantage										
108	Sødal Skov										
109	Brahesborg, Assens										
110	Erholm Gods										
111	Sydthy, Thisted										
112	Holckenhavn										
	Lokaliteter kun med fugl/fugle (F)	1	1		2	1	1			1	2
	Fugle tilstede og redebygning set (BT)						1	1	1		1
	Antal lokaliteter med yngleforsøg			1	2	3	4	5	5	8	7
	Antal besatte lokaliteter i alt			1	2	3	5	6	6	8	8
	Unger i alt			0	2	2	6	7	5	12	7
	Unger per yngleforsøg			0,0	1,0	0,7	1,5	1,4	1,0	1,5	1,0
	Unger per besat lokalitet			0,0	1,0	0,7	1,2	1,2	0,8	1,5	0,9

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Total
												BT	1	0	1
												1	1	2	4
												1	?	BT	1
												2	1	2	5
												BT			0
												1	1	1	3
												2	2		4
												1		0	1
													1	1	2
													2	2	4
													2	2	4
													1	2	3
													2	2	4
													0	BT	0
													2	2	4
													2	2	4
													1	BT	1
													1	0	1
													2	2	4
													1	1	2
													1	1	2
													1	2	3
													1	?	1
														1	1
														0	0
														1	1
														0	0
														1	1
														1	1
														1	1
														1	1
														1	1
														1	1
														BT	0
1		1	1	2	4	2	1		6	5	1	1			
1	1	1	1	1	4	5	2	2	7	5	4	8	2	11	
10	11	12	13	16	19	24	35	36	37	43	56	63	80	82	
11	12	13	14	17	23	29	37	38	44	48	60	71	82	93	
13	16	18	23	26	27	31	38	52	52	73	85	96	123	104	
1,3	1,5	1,5	1,8	1,6	1,4	1,3	1,1	1,4	1,4	1,7	1,5	1,5	1,5	1,3	
1,2	1,3	1,4	1,6	1,5	1,2	1,1	1,0	1,4	1,2	1,5	1,4	1,4	1,5	1,1	

Bemærkninger til årets gang ved redelokaliteterne

Et udvalg af de bemærkninger, som redekoordinatorene har givet for 2017, kommenteret af Erik Ehmsen.

1. Hejrede Sø

Guldborgsund Kommune, Uffe B. Nielsen:

"Der var heller ingen succes i 2017, måske er hannen for gammel!". Det er spændende, om der findes vidnesbyrd, om hanner af fugle kan blive for gamle til at producere sæd, så en yngel kan gennemføres.

Fra pattedyr, heriblandt mennesker, ved vi, at hanners fertilitet bevares langt op i alderen, hvorimod hunners aftager.

7. Roden Skov.

Guldborgsund Kommune, Lars Munk:

"Reden er i område med mange syge træer". Der sker store ændringer med hensyn til ørnenes valg af redetræer.

Da dette projekt startede, var alle enige om, at der skulle store gamle bøge til, for at ørnene ville yngle. Decemberstormen i 1999 viste da også, at i Slesvig-Holsten, hvor meget store skovområder blev væltet, gik der kun et redetræ til under stormen. Ergo kunne ørnene bedømme et træes kvalitet som redetræ!

Siden har det dog vist sig, at ørnene vælger mange forskellige slags træer til redetræer, og at deres valg langt fra altid er særlig kløgtigt set med menneskeøjne.

8. Tystrup Sø.

Næstved Kommune, Lene Smith:

40. Æbelø.

Nordfyns Kommune, Jens Bækkelund:

"Nyt par under etablering i området, men det giver ingen kampe, kun markering af territorium". Den efterhånden ret tætte bestand i nogle områder i Danmark har endnu ikke givet sig udslag i direkte kampe mellem par. De rigtige kampe opstår, når en enlig fugl forsøger at overtage en fugls plads i et etableret par.

Det medførte i 2017, at parret på 40 Æbelø ikke fik unger, da ynglen blev opgivet efter kamp mellem to adulte fugle.

17. Stensby Skov.

Vordingborg Kommune, Jens Dithmarsen:

47 Kertinge Nor.

Kerteminde Kommune, Ivan Sejer Bech:

85. Mjang Dam.

Sønderborg Kommune, Preben Jensen:

"Selv om der er fældet, fliset og plantet i nærheden af reden har parrene fuldført ynglen med succes". "Parret har tilsyneladende ikke været generet af massivt skovarbejde tæt på reden i yngleperioden". "23/3 fældning ganske tæt på reden, ledningsarbejde fra Sydenergi, fuglene borte. Ganske hurtigt etableres ny rede, der bruges med succes". Dette underbygger igen, at 'normal aktivitet' ikke forstyrrer et par, så de mister modet. Men det betyder ikke, at vi kan definere, hvad normal aktivitet er for de enkelte ynglepar, da de også her reagerer meget forskelligt, og ændres parrenes tolerance for aktiviteter gennem årene? Vi ved, at tolerancen er anderledes under redebygningen og i starten af rugeperioden end senere i yngleforløbet.

37. Borris Hede.

Ringkøbing-Skjern Kommune, Erik Mørk Nielsen:

77. Bodilsker Plantage.

Bornholms Kommune, Jens Christensen:

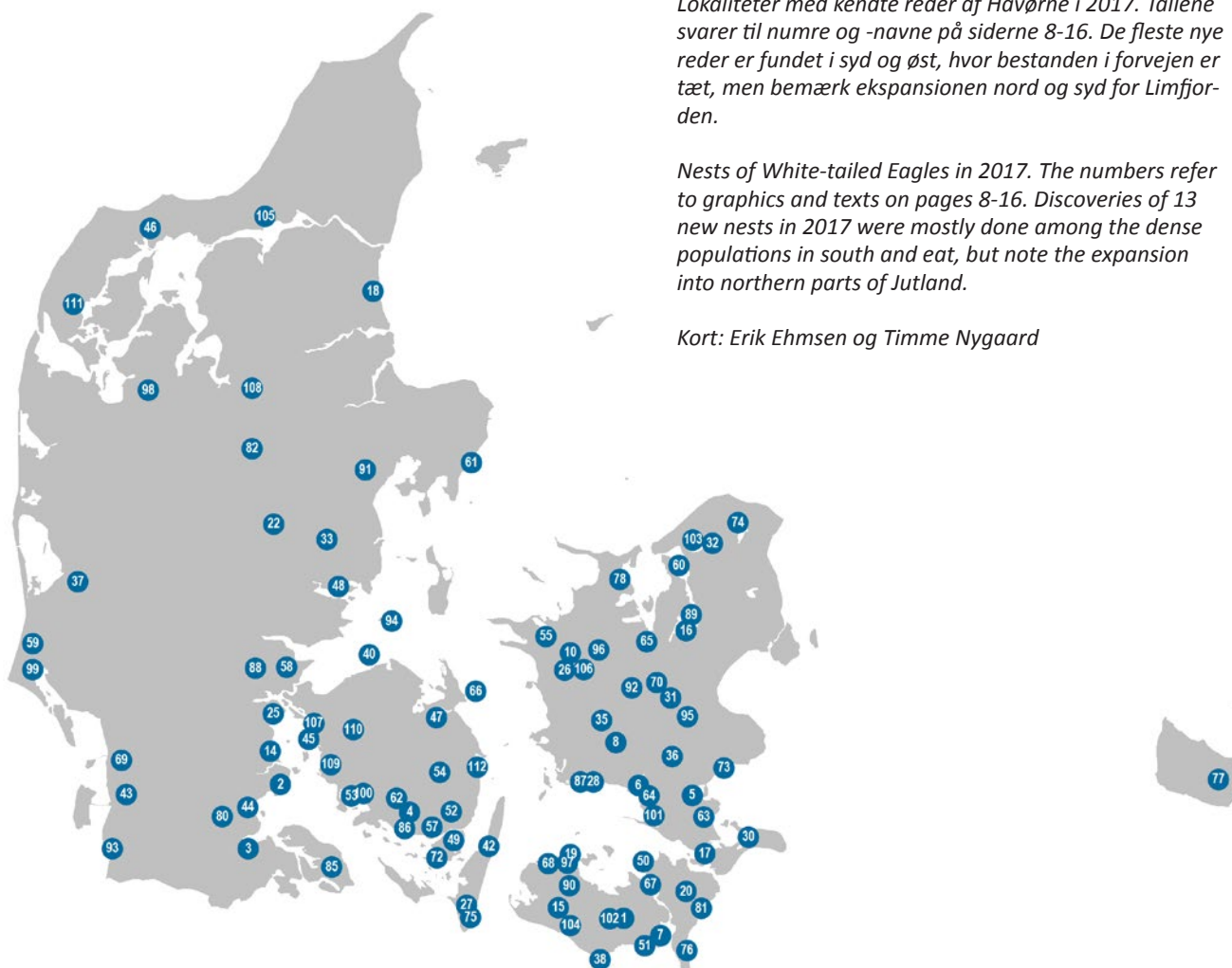
"Rede skvattet ned, en unge døde under nedstyrtningen og blev sandsynligvis ædt af sine søskende, der begge overlevede og blev opfostret af forældrefuglene på jorden". Der er efterhånden en del reder, som er styrtet ned i ungeperioden. Enkelte gange har mennesker hjulpet til og bygget et interimistisk hjem til de overlevende unger. Men det har vist sig, at hvis ungerne blot er nogle uger gamle, kan de klare det uden hjælp; de klatrer ganske udmærket op i omkringstående buske og småtræer, og forældrene finder dem let og kan aflevere føde til dem på jorden. På Bornholm så vi derimod en tragisk udgave af historien i 2017: "Unge skvattet ud af rede, død af sult og kulde".

13 nye redelokaliteter i 2017

Lokaliteter med kendte reder af Havørne i 2017. Tallene svarer til numre og -navne på siderne 8-16. De fleste nye reder er fundet i syd og øst, hvor bestanden i forvejen er tæt, men bemærk ekspansionen nord og syd for Limfjorden.

Nests of White-tailed Eagles in 2017. The numbers refer to graphics and texts on pages 8-16. Discoveries of 13 new nests in 2017 were mostly done among the dense populations in south and east, but note the expansion into northern parts of Jutland.

Kort: Erik Ehmsen og Timme Nygaard

42. Tranekær.

Langeland Kommune, Claus Dalsskov:

63. Oremandsgård Skove.

Vordingborg Kommune, Sune Madsen.

Fra 42 Tranekær har vi næsten sikre vidnesbyrd om, at det er fugleinfluenzaen H5N8, der er skyld i, at der ikke kom unger fra reden i 2017: "Hunnen forsvandt sporløst 23/3 efter et ugelangt forløb, hvor ørnen sad på jorden i Tuemosen 500-600 meter fra reden. Sås om morgenen og var meget svag. Fuglen blev gradvist svagere i forløbet og havde de sidste døgn balanceproblemer og abrupte hovedbevægelser. Mit gæt er fugleinfluenza. Under en uge efter hunnens forsvinden dukkede en ad ørn op, og fulgtes i den næste måneds tid tæt med hannen. De seneste måneder har hannen dog været alene".

Derimod kom der to unger fra reden 63 Oremandsgård Skove, på trods af, at det formentlig var hannen i det par, som døde af fugleinfluenza efter nogle dages sygdom på en mark ved skoven med redetræet: "Mistede sin mave november 2016, formentlig hannen, til fugleinfluenza". Et par med formentlig den overlevende hun og en ny han "byggede hurtigt ny rede primo 2017".

59. Filsø.

Varde Kommune, Karin Gustavson:

"I begyndelsen af marts overtog et par Stor Hornugle Havørneparrets rede fra 2016. Dette var tydeligvis ikke rart for ørneparret, som havde vist interesse for at yngle siden januar. Ørnene opgav at vente på uglernes tilbagetrækning og byggede en ny rede de sidste to uger af

marts. I 34 dage var der sikre tegn på rugning. 4.-25. maj lå ørnene højt i reden, og fodring kan ikke udelukkes, men dog ikke så ofte og så længe ad gangen som vanligt. Begge ørne forlod redeområdet sidst i maj, og der blev ikke observeret unger på noget tidspunkt". Styrkeforholdet mellem de store rovfugle er uafklaret, men Storhornugle er en formidabel modstander for alle. En fugl, der er i stand til at nedlægge et pindsvin, skrælle det og æde det, bør man have respekt for!

107. Føns Plantage.

Middelfart Kommune, Ib Bager:

"Ørnene er set stort set dagligt ved Føns Vangs Sø, hvor de i løbet af maj-juni totalt udslettede en lille skarvkoloni beliggende på en holm midt i søen. Fra primo juni tog ørnene nærmest permanent ophold på holmen og fortærede systematisk al yngel. Skarvernes antal var i begyndelsen af april ca. 20 stk. stigende til 40-50 stk. i maj, hvorefter antallet blev kraftigt reduceret. Primo august blev der talt 18 skarver ved søen". Seniorforsker Thomas Bregnballe, Institut for Bioscience - Faunaøkologi, Aarhus Universitet, Kalø, er i gang med undersøgelser af, hvordan Havørne påvirker skarverne. Det bliver spændende at se, om de store rovfugle kan påvirke antallet af ynglende skarver i Danmark, eller hvor mange unger skarverne bringer på vingerne. Det er et tema, som naturfolk har diskuteret gennem mange år: Hvordan bliver vort dyreliv, hvis vi får de store rovdyr og rovfugle tilbage - Havørn, Kongeørn, Stor Hornugle og Ulv?

Hanner flytter sig mindre ud i verden end hunner

Hanner af Havørne i Island bosætter sig som adulte helst ikke særlig langt væk fra reden, hvor de voksede op. I gennemsnit flytter de sig 24 kilometer.

Hunnerne er til gengæld mere villige til at søge ud i verden og er dermed dem, der især er med til at få generne spredt og undgå indavl i den islandske bestand; de ender i gennemsnit med at yngle 62 kilometer fra den rede, hvor de kom til verden.

Det viser ringmærkning af over 650 islandske Havørne.

Afstandene er nok anderledes andre steder i verden, men det er også kendt fra andre arter af rovfugle, at de unge fugle kan strejfe langt omkring, men når de begynder at yngle, forsøger langt de fleste af hannerne at slå sig ned tættere på barndomsreden, end de ringmærkede hunner gør.

Aflæsning af ringene har også vist, at hanner i gennemsnit er

5,8 år, når de begynder at yngle, mens hunnerne venter længere og i gennemsnit er 6,8 år, før de yngler for første gang.

Og med hensyn til at skifte rede, har de islandske ringmærkninger afsløret, at nogle par kan flytte sig og bygge en ny rede op til 7 kilometer fra en tidligere rede.

Det fremgår altsammen af en artikel i den islandske ornitologiske forenings medlemsblad Fuglar, nummer 11, 2017.

Projekt Ørn i 25 år

Af Erik Ehmsen, artskoordinator for Havørn

Efter at ørnene var begyndt at komme på fode igen i Tyskland og Sverige oven på forfølgelsen i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-årene, blev de ramt hårdt af miljøgifterne DDT og DDE. I Sverige begyndte man derfor at fodre ørnene, så de kunne få giftfri føde om vinteren. Denne fodring var en succes; flere unge ørne overlevede, og nogle af disse begyndte at besøge Danmark om vinteren.

Benny Gensbøl, den daværende næstformand i Dansk Ornitologisk Forening, foreslog foreningens hovedbestyrelse, at man også begyndte at fodre ørnene i Danmark.

Det blev starten på Projekt Ørn. Målet med projektet var på sigt om muligt at få en dansk havørnebestand.

Ørnene kom helt af sig selv

Det var planen at fortsætte fodringen i 10 år. De første tre år viste dog, at fodringen ikke var nogen succes i Danmark. Der blev aldrig med sikkerhed konstateret en eneste ørn på foderet.

Vi regner med, at der var alt for gode fouragerings-

forhold her i landet i form af blichøns, ænder og andre fugle.

Til gengæld fandt ørnene selv ud af, at de ville blive og yngle i Danmark.

Et par byggede rede ved Maribosøerne i 1995. I 1999 begyndte Kongeørne også at yngle i Danmark, og arten blev inddraget i Projekt Ørn.

Alt dette skete i en brydningstid. DOF besluttede, at der skulle være åbenhed omkring rederne, hvor man tidligere havde forsøgt at beskytte sjældne ynglefugle ved hemmeligholdelse.

Benny Gensbøl var projektleder de første ni år. Han blev nødt til at stoppe på grund af svær sygdom, som siden kostede ham livet. Lennart Pedersen overtog pladsen. Under hans ledelse blev der tilføjet nye tiltag som Ørnens Dag og vintertælling af ørnene.

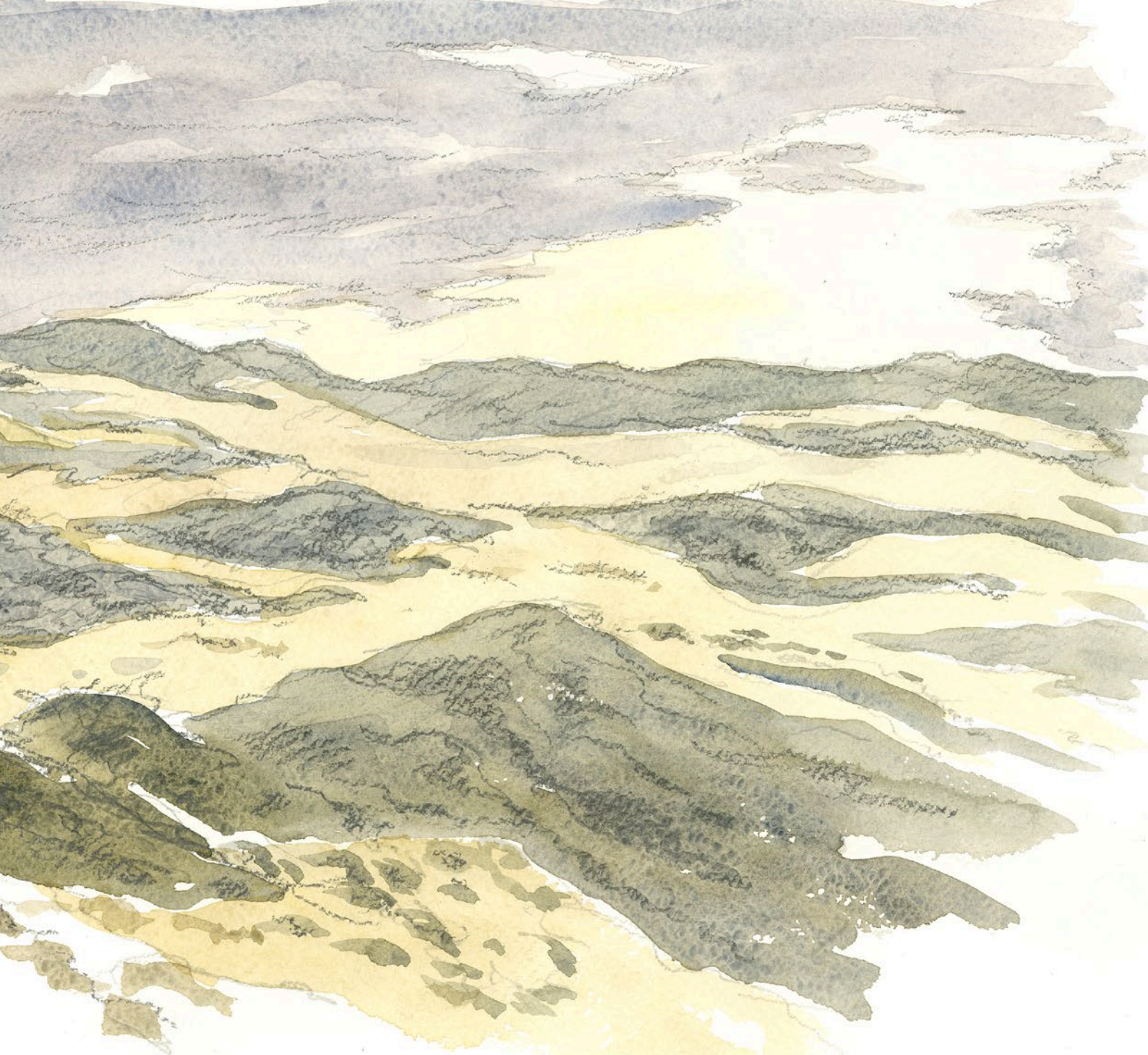
Det blev endvidere besluttet at inddrage Fiskeørn i projektet.

Da også Lennart døde, blev ledelsen af Projekt Ørn overdraget til Kim Skelmose; det skete i 2015.

Allerede fra projektets start blev der udgivet en årsberetning, men i starten kunne alt stå på fire A4-sider.

Maria Balde
2016.

16. november 2016, Havsøerne på Fomp.

En usælsklig skæftelse med osse ansvorte på den fr tiden.

Op til togetype fylde et fort her på eftermiddagen, når de flyver ind fra 1. ser Peter Magnus Sand, Langfred og Kaldtand.

I går fortalte vi 19 stb sig med i plottens sydlige del.

I dag isgthj ig en vorte uafant som blive 'skubbet' til af

to yngre, der absolut vilde sidde i samme træ.

Det, at sidde i toppen af et fyrretræ med vinden blæse ind fra vest, kræver balance!

I et gyldent gjesløk kastede solen lys ind på den ældste søn, og den sidste bølge og det lyse havene stod i

smalle kontrast til vindens 'bygetone' bynde.

Fiskeørnen i 2017

Sammenfatning: Fem par fik tilsammen otte unger ud at flyve. I Gribskov fik Naturstyrelsen sat webkamera på en rede, så enhver kunne følge livet i den nordsjællandske rede.

Af Leif Novrup, artskoordinator for Fiskeørn

Der blev igen i år registreret fem par ynglende Fiskeørne med rede, og der kom otte unger på vingerne. To på Sjælland og seks i Jylland. Ganske godt!

En nyopdaget rede i Midtjylland fik ingen unger på

vingerne i år, men sidste år fik parret i området hele tre unger på vingerne. Den nye rede i Klosterhedens Plantage, blev desværre ikke besat i år. Men det andet par her fik to unger på vingerne i en nybygget rede, som lå så tæt på en vej, at Naturstyrelsen satte skilte op. Det mest usædvanlige var dog, at der var to hunner i rede

nummer et. De tre gamle par i henholdsvis Klosterheden, Gribskov og Estvadgård Plantage fik alle unger på vingerne. Henholdsvis én, to og tre som sidste år.

Nyt var også, at livet på reden i Gribskov kunne følges gennem et webkamera opsat af Naturstyrelsen.

Der er siden 2005 kommet mindst 48 unger på vin-

gerne, og håbet er nu, at nogle af disse vil vende tilbage og danne nye ynglepar, sådan som det er sket i Klosterheden.

Igen i år er der set oversomrende Fiskeørne, hvis adfærd kunne tyde på ynglepar, men trods ihærdig søgen efter reder blev ingen fundet.

Observationer på lokaliteterne

Flyndersø-området

Af Leif Novrup, redekoordinator.

F01 Den gamle rede i Estvadgård Plantage

Den første fiskeørn blev set 25. marts, og 31. marts sås begge Fiskeørne på reden. Pænt tidligt! Hunnen begyndte som sædvanlig at ruge midt i april, og den 30. maj stod hunnen og fodrede unger. 14. juli sås tre store unger stå i reden, mens to unge Havørne fløj forbi, og 19. juli var alle tre unger fløjet fra reden og sad i hver sit udgåede grantræ i områdets skarvkoloni. Dejligt med tre unger igen.

Klosterheden

Af Svend Aage Knudsen, redekoordinator

F02 Rede 1 (Gamle rede)

27. marts sås begge fugle ved reden, og 19. april lå hunnen og rugede. 25. maj lå hunnen uroligt i reden, så der var nok kommet en unge. 14. juni sad to Fiskeørne på

reden. En tredje kom til med fisk, og ungen blev fodret. Leif Novrup iagttog i perioden det sælsomme syn med tre Fiskeørne om én rede.

13. juli sad den flyvefærdige unge i reden og hunnen i træ ved siden af. 28. juli havde Fiskeørnene forladt området ved reden.

F04 Rede 2

27. marts sås to Fiskeørne i området. Redetræet var væltet i vinterens løb, men 19. april var en ny rede bygget cirka 400 meter fra den gamle. 25. maj lå hunnen og rugede, og 13. juli sås to store dununger og hunnen på reden. Naturstyrelsen havde sat skilte op og markeret et område, hvor man ikke måtte færdes, da reden lå meget tæt ved skovvejen. 28. juli stod to næsten flyvefærdige unger i reden, mens forældrefuglene sad i træer tæt ved, og 30. august sås hele fem Fiskeørne i området – heraf de to unger. Fuglene sås for sidste gang 14. september.

F07 Rede 3

En Fiskeørn blev set på reden 1. april, men siden sås ingen på reden.

Ynglesucces og produktivitet for Fiskeørn, *Pandion haliaetus*

NR	Lokalitet	2005	2006	2007	2008	2009
F01	Estvadgård Plantage	0	2	3	2	3
	Nordsjælland				FF	
F02	Klosterheden 1					
F03	Gribskov					
F04	Klosterheden 2					
F05	Plantage ved Tværmose					
F06	Stråsø Plantage					
F07	Klosterheden 3					
F08	Midtjylland, Silkeborg					
	Unger i alt	0	2	3	2	3
	Besatte lokaliteter (BT, Ægl, unger)	1	1	1	1	1
	Lokaliteter kun med fugl/fugle (F, FF)				1	
	Unger per besat territorium	0	2	3	1	3

Antallet af besatte redeterritorier og udflyjende unger hos danske Fiskeørne. Opgørelsen følger internationale standarder for rovfugleforskning. For nærmere detaljer se side 8-9

Nordsjælland

Af Luise Ekberg, redekoordinator

F03 Vandmosen i Gribskov

Naturstyrelsen besluttede i år at sætte webcam op på fiskeørnereden i Gribskov og kontaktede mig for at få råd og vejledning. Efter samråd med Projekt Ørn og mig blev kameraet opsat 27. marts, kort før Fiskeørnene vendte tilbage til området.

En Fiskeørn kom til reden 2. april, og fra 7. april sås den vedvarende med en hun, som var ringmærket. 11. april blev der observeret fire Fiskeørne, som alle var på reden og kæmpede om den. Herefter sås ikke længere den ringmærkede hun, men til gengæld en hun, som ikke var ringmærket. Alt virkede normalt, og parringer fandt sted. 25. april blev første æg lagt, og så startede en adfærd, som ingen har kunnet forklare.

En han angreb hunnen på reden over tre dage, og hun rugede kun sporadisk indtil 29. april, hvorefter hun rugede fast. Hunnen lagde i alt tre æg, henholdsvis 25. april, 27. april og 1. maj. To æg klækkede, begge 6 juni med 16 timers mellemrum. Det tredje æg klækkede ikke og blev kasseret.

24. juli, få dage før de var flyvefærdige og i mørkets frembrud, blev den ene unge angrebet af en yngre

Duehøg. Forældrefuglene var straks over Duehøgen, og ungen landede på en gren neden for reden. Den formåede dagen efter at kæmpe sig op i reden igen.

Ungerne fløj fra reden første gang henholdsvis 28. juli og 1. august. Det var den største unge, som blev angrebet af Duehøgen, der fløj sidst. Hunnen er sidst set i redeområdet 19. august, og den sidste unge blev i området til og med 9. september.

Der har gennem hele yngleperioden været problemer med menneskelig forstyrrelse, og nogen har fjernet afspærringer adskillige gange. Hver gang har fuglene været tydeligt forstyrrede og har fløjet advarende rundt i området. Så jeg må konstatere, at det er bydende nødvendigt, at der er afspærret, hvis det skal lykkes Fiskeørnene at få unger på vingerne.

Andre steder i landet

Af Hans Knakkegaard, redekoordinator

F08 Midtjylland

Flere Fiskeørne blev set i området i sidste halvdel af marts, men først 2. april blev der set en ørn ved reden og igen 4., 8. og 11. april. Herefter skal vi helt frem til 19. maj og igen 5. og 7. juni, da man kunne se ørnen

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Total
0	3	3	0	F	0	3	3	22
	2	2	2	2	0	1	1	10
	FF	2	2	0	FF	2	2	8
				FF	2	0	2	4
			1					1
					FF			
						FF		
						3	0	3
0	5	7	5	2	2	9	8	48
1	2	3	4	2	3	5	5	
	1			2	2	1		
0	1,67	2,34	1,25	0,5	0,4	1,5	1,6	

Breeding success and number of fledglings at Osprey nests in Denmark. The inventory complies with the International Standards for Monitoring of Birds of Prey. For details, please see pages 8-9.

på reden stikke hovedet op. Herefter blev den (de) set 13., 14. og 18. juni. 14. og 18. juni sås for første gang to Fiskeørne. 18. juni sås begge ørne på reden, men der var intet bytteskifte, hvilket aldrig blev set i år. Desuden var det lidt usædvanligt at se begge ørne så sent på reden sammen. Efter 18. juni sås ørnene ikke igen trods mange besøg i området.

21. juli fandt jeg en 'frustrationsrede' ikke langt fra den første rede. Begge ørne kunne ses, hunnen siddende på den nye rede med føde i fangerne, så der er håb forude, men vi må desværre se i øjnene, at de ikke fik ynglesucces her i 2017. Begge ørne blev set sidst 21. august ved den nye rede.

Der kan være flere grunde til, at det ikke lykkedes. Det kolde forår, ubefrugtede æg, eller der kunne have været en skovmår forbi. Det kan desværre heller ikke helt udelukkes, at det kan skyldes træfældning og udkørsel af træet, idet skoven blev udtyndet i starten af

juni, og skovningsmaskinerne var så tæt på som 50-70 meter fra redetræet. Den første dag, træet blev kørt ud, så jeg fiskeørneparret en-to kilometer fra reden trække mod øst, og der kan have været andre perioder, hvor ørnene har været for længe og for langt væk fra reden med risiko for kolde æg/unger eller besøg af ravn, krage eller mår. De blev senere set ved reden en enkelt gang kort efter, men da var det måske allerede gået galt.

I 2016 blev fiskeørnereden fremvist for mig af skovens folk 10. juni, hvor vi kunne se den på cirka 400 meters afstand. De ønskede ikke reden registreret eller på anden måde meldt ud i det offentlige rum. Når det sker nu, skyldes det, at reden blev meldt ud af tredjemand her i 2017 og dermed kendt af flere. I 2016 havde ørnene stor succes og fik tre unger på vingerne. Hunnen var på og ved reden i hele perioden, og bytteskifte blev set, så alt gik efter bogen i 2016. Hannen og den sidste unge blev det år set sidste gang 13. september.

Han på rede med to hunner

Tre Fiskeørne med en fælles unge i Klosterheden i Vestjylland i 2017 er et meget sjældent ynglefund.

Af Leif Novrup, artscaretaker.

Besøger man en fiskeørnerede i yngletiden, ses normalt kun en enkelt Fiskeørn på reden, nemlig hunnen. Hannen kan stå på reden sammen med hunnen et øjeblik, men sjældnere i længere tid. Min opmærksomhed var derfor vakt, da jeg 28. maj i 2017 i Klosterheden i Vestjylland så to Fiskeørne på samme rede.

Her på reden var nemlig ikke bare to Fiskeørne, men begge havde bredt brystbånd, som hunner normalt har. Den ene lå og rugede, mens den anden stod ved siden af.

Lidt senere kom en tredje Fiskeørn flyvende og satte sig i toppen af en udgået gran lidt øst for reden. Den var meget lys og lignede en han. Her blev den siddende i over en halv time og kiggede ned i skovbunden. Gad vide efter hvad!

Efter 20 minutter skiftede hunnerne. Den rugende Fiskeørn rykkede bagud, mens den anden stille lagde sig i stedet. Den lå noget uroligt, hvilket kunne tyde på unger i reden. Efter et stykke tid lagde den første Fiskeørn sig ved siden af den rugende Fiskeørn, og begge så nu ud til at ruge side om side.

Efter endnu cirka 20 minutter, hvor begge fugle en del af tiden var helt nede i reden - så de ikke kunne ses – rejste fugl nummer to sig op. Om der skete en fodring, eller de bare nussede om ungerne, kunne vi altså ikke se.

Det var meget mærkeligt at se hele to hunner ligge side om side og ruge i samme rede.

Hannen sad stadig i sit træ og ordnede fjerdragten.

Efter et stykke tid kaldte den ene af hunnerne, og hannen fløj hen over reden og forsvandt kort tid af syne, inden den kom tilbage med en cirka en meter lang gren til reden. Han begyndte han at flytte på grene i reden, mens begge hunner stadig var på reden.

Fodring, men ikke på reden

Næste dag så jeg stort set det samme. Begge hunner var på reden, da jeg ankom. Den ene rugede, mens den anden stod ved siden af. Senere fløj den ene hun op på toppen af en knækket stamme lige vest for reden. Efter en time fløj hun ud og brækkede en gren af, som hun kom til reden med.

Efter at grenen var lagt på plads overtog hun rugningen, mens den afløste hun fløj en tur østpå for at sende

Polygyni blandt ørne er et ekstremt sjældent syn

Samtidig med, at vi havde tre Fiskeørne på samme rede i 2017, var der en tilsvarende trekant af Havørne ved Eiderstedt i Schleswig-Holstein. Allerede i 2016 så redekoordinatoren og skovejeren, at der var tre Havørne sammen om at bygge en rede i april.

Det var en ringmærket adult han med ringe fra før 2012 samt en subadult hun med ringe fra 2013 og en immatur hun med ringe fra 2014.

Et par uger senere stod det imidlertid klart, at der ikke ville blive ynglet på reden i 2016, men de tre ørne blev stadig set sammen. I november gik alle tre ørne i gang med at udbygge reden og bortset fra småskænderier, så alt ud til at være ren idyl.

14. marts blev alle tre ørne set sammen på reden, og dagen efter så det ud til, at den ældste af de to hunner havde lagt et æg og rugede, mens den yngre hun sad få meter

fra reden. Senere skiftedes alle tre ørne til at ruge, og 12. juni blev der set mindst en, måske endda to unger i reden. 20. august blev en af de to nu adulte ørne set i et træ tæt sammen med en juvenil ørn i nærheden af reden.

Vores tyske kolleger har fundet enkelte beskrivelser af polygyni blandt Nordamerikanske havørne, men de tre ørne i Schleswig-Holstein er det eneste tilfælde, der er registreret for Havørne i Europa.

en lang hvid stråle til jorden, inden hun vendte tilbage til reden. Hun var altså bare på toilettet!

Hannen som havde siddet lidt vest for reden fløj nu efter fisk, som han kom tilbage med efter et kvarter. Den stående Fiskeørn fik fisken og begyndte at spise, mens hannen straks fløj tilbage til sit siddetræ. Hun spiste selv hele fisken og efter 25 minuttet kom hannen og hentede halen, som var det eneste, der var tilbage af fisken.

Den rugende hun og ungerne fik ingenting.

Hunnerne fælles om en unge

En uge efter oplevede jeg, at den ene hun stod og fodrede den anden hun på reden og måske en unge i reden. Da afløste stadig hinanden på reden og kom med grene til reden, som blev bygget ud.

Jeg var spændt på, hvor mange unger der kom frem i reden efter hele to hunner, men der kom kun en enkelt. 15. juni så jeg endelig en stor unge på reden – nok 3-4 uger gammel. Begge hunner madede ungen, men den ene hun madede også stadig den anden hun ind imel-

lem. Kunne det være en unge fra et tidligere år, der hjalp til i reden?

15. juni så jeg også hannen lave en skinparring på hunnen, der sad på stolpen, mens den anden hun sad i reden. Helt hen til 9. juli blev begge hunner set ved reden.

Fortilfælde i Skotland

Jeg har aldrig før hørt om, at fiskeørne kunne være flere om samme rede, så jeg tyede til litteraturen.

I Fuglenes Hus fik jeg fat i bogen 'Handbook of the Birds of Europe the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 2' fra 1980.

Her kunne jeg læse, at det kun er kendt med sikkerhed én gang før, at en han har ynglet med to hunner på samme rede, i Skotland mellem 1954 og 1976 med ét par ud af 106 redefund med unger.

Opdagelsen i Klosterheden i år er således noget helt for sig selv, så jeg venter spændt på, om historien gentager sig i 2018.

Flere ørne skal fortælle, hvor de er

Af Daniel Palm Eskildsenl. biolog, projektleder, DOF

For bedre at kunne beskytte og forvalte den voksende bestand af Havørne i Danmark, har DOF og Center for Makroøkologi, Evolution og Klima på Statens Naturhistoriske Museum ved Københavns Universitet startet Projekt GPS-ørn.

I 2017 har projektet fulgt de to Havørne 'Gunhild og 'Elna', der blev mærket med GPS-sendere i starten af juli ved Even Sø i Sydsjælland.

Siden da har de to ørne bevæget sig en del rundt, især 'Gunhild', der i oktober forlod fødestedet og drog mod Vestsjælland. Undervejs på deres rejse samler de to ørne data ind om ørnenes højde, hastighed, habitatvalg og meget mere, og der er allerede indsamlet over 30.000 positioner på de to ørne.

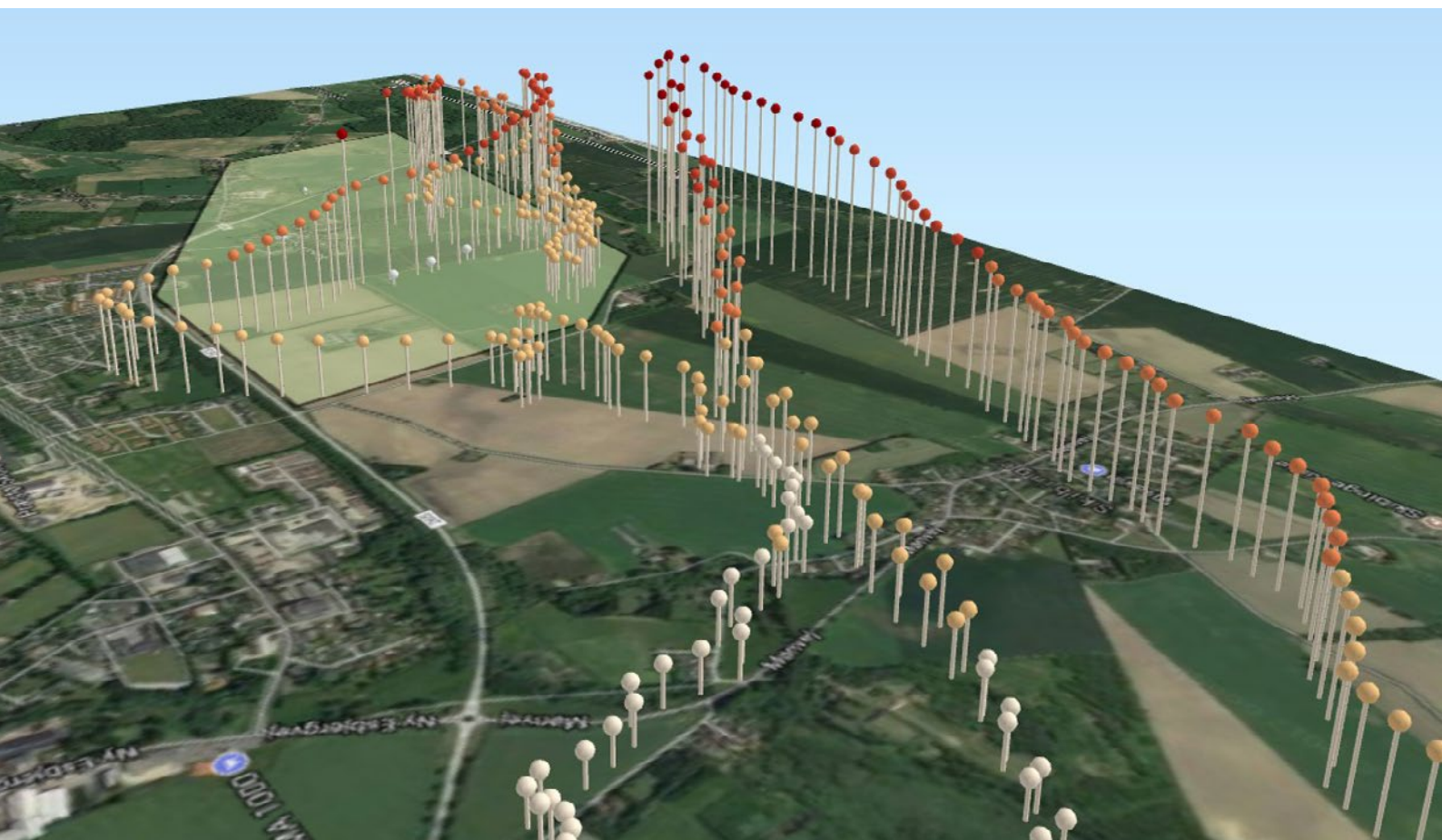
Som noget nyt i denne type projekt kan man i særlig interessante zoner få utroligt detaljerede informationer

om ørnenes bevægelser. Se for eksempel grafikken nedenfor, hvor 'Elna' nærmede sig tre vindmøller syd for Præstø.

I 2018 fortsætter projektet, og her vil folkene i projektet i samarbejde med de frivillige ringmærkere og redekoordinatører i Projekt Ørn mærke endnu 8 unge Havørne med GPS-sendere. Det er vigtigt for projektet, at rederne, der udvælges, har engagerede frivillige i området, som kan hjælpe til.

Er du redekoordinator og synes du, at dit ørnepar er oplagt til projektet, så kontakt projektledelsen. Læs mere på www.dof.dk/gps-oerne, hvor du også kan følge ørnene.

Et andet tilsvarende projekt går ud på at sætte GPS-sendere på Kongeørne, men der var ingen unger i 2017. To unge Kongeørne med sendere fra 2016 kan dagligt følges på: <http://macroecology.ku.dk/research/conservation/goldeneagle/>

27. august passerede Havørnen 'Elna' (som i marts 2018 blev fundet død af fugleinfluenza) den særlig interessante zone omkring tre vindmøller syd for Præstø. Her indsamlede GPS-senderen meget detaljerede data om 'Elna's bevægelser med seks sekunders mellemrum. Da 'Elna' var højest oppe, var hun cirka 750 meter over jordens overflade.

Kongeørn i 2017

Sammenfatning: Ingen unger for første gang i 19 år med Kongeørne i Danmark, selv om der var ørne i fire revirer.

Af Tscherning Clausen, artskoordinator for Kongeørn

Igen i år har der været Kongeørne på fire revirer i Danmark, men desværre er der for første gang i 19 år ikke kommet unger på vingerne.

I Tofte Skov etablerede der sig et nyt par.

Den Kongeørneunge i Høstemark Skov, der som den eneste fik påsat GPS-sender sidste år, blev fundet død, inden den nåede at forlade skoven.

De GPS-mærkede kongeørneunger fra 2015 - en hun og en han - har hele året indtil nu opholdt sig på skiftende lokaliteter i Vendsyssel.

Ynglesucces og produktivitet for Kongeørn, *Aquila chrysaetos*

Nr.	Lokalitet	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
K01	Tofte Skov	0	2	1	1	1			
K02	Høstemark Skov					0	1	1	1
K03	Hals Nørreskov								
K04	Overgaard								
K05	Store Vildmose			0					
	Unger i alt	0	2	1	1	1	1	1	1
	Besatte lokaliteter (BT, Ægl, unger)	1	1	1	1	1	1	1	1
	Lokaliteter kun med fugl/fugle (F, FF)								
	Unger per besat territorium	0	2	1	1	0,5	1	1	1

Antallet af besatte redeterritorier og udflyjende unger hos danske Kongeørne. Opgørelsen følger internationale standarder for rovfugleforskning. For nærmere detaljer se side 8-9.

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Total
					0	0	1	1	1		0	8
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	14
0	1	2	1	1	1	1	2	2	1	1	0	13
	0	1	0									1
									0	1	0	1
1	2	4	2	2	2	2	4	4	3	3	0	37
2	3	3	3	2	3	3	3	3	4	3	4	
0,5	0,66	1,33	0,66	1	0,66	0,66	1,33	1,33	0,75	1	0	

Breeding success and number of fledglings at Golden Eagle nests in Denmark. The inventory complies with the International Standards for Monitoring of Birds of Prey. For details, please see pages 8-9.

Observationer på lokaliteterne

Besøg ved rederne gav ikke forklaring på årsager til nul unger

K01 Tofte Skov

Af Tscherning Clausen, redekoordinator

Enken fra det 'gamle' par i skoven er fortsat til stede, og ser ud til at have fast ophold omkring parrets yngleplads.

Fra tidligt forår blev der flittigt holdt udvig med det nye Kongeørnepar, som etablerede sig i skoven i efteråret 2016. Vi fandt tidligt ud af, hvilket område de fortrinsvis opholdt sig i, og hvor de fløj en del rundt. 12. marts lykkedes det at finde parrets rede i en ikke særlig imponerende skovfyr. Vi fandt også ud af, at redeområdet kunne overvåges på stor afstand.

22. maj var der så tid at besøge ørnereden. Vi havde forinden set begge ørne, men da vi kom til reden, var der ikke tegn på, at der var unge(r), idet der ikke kunne ses ekskrementsprøjt på eller under reden. I græsset under reden fandt vi dog et helt og stinkende æg, som er afleveret til Zoologisk Museum. 6. juni var Jan Tøttrup med i skoven, og var blandt andet oppe i redetræet for at undersøge redens indhold, og der var intet, der tydede på, at der havde været unger.

K02 Høstemark Skov

Af Thorkild Lund, redekoordinator

Kongeørneparret i Høstemark Skov er henholdsvis 19 (hannen) og 21 år (hunnen). De har 14 år i træk fået en flyvefærdig unge på vingerne. Parret skifter mellem to reder med 80 meters mellemrum. Rederne findes i en vanskelig tilgængelig sumpskov.

22. februar blev rederne tilset og den ene var ikke overraskende blevet udbygget. Først i slutningen af maj blev reden igen besøgt, på et tidspunkt hvor vi normalt fra jorden kan se en halvstor unge i reden. Der var intet at se, heller ikke det mindste dun på redekanten. Efterfølgende besøg forblev ligeledes negative.

6. juni entredes reden og kun nogle efterladte æggeskaller vidnede om et yngleforsøg. Hvorfor ørnene ikke havde held med at gennemføre deres yngel, kan der kun gættes på. 14. april blev ørnene set parre sig. Det vakte en svag mistanke om, at noget var galt.

Endvidere var skoven i april blevet en kollektiv overnatningsplads for unge Havørne, op til syv individer, som kan tænkes at have forstyrret kongeørneparret så meget, at de i rugeperioden og de efterfølgende uger ikke har

kunnet overvåge redomgivelserne som nødvendigt, og reden derfor har ligget åben for predation.

K03 Hals Nørreskov

Af Hans Christophersen, redekoordinator

Parret i Hals Nørreskov, der nu er 19K og 18K, har været på plads i skoven hele 2017. Parret var hurtigt i gang omkring reden, og langt hen i forløbet så alt lovende ud. Imidlertid blev fuglene ved med at ruge, efter at man kunne forvente, at der var en unge i reden. Om det skyldes, at de har ligget på et ubefrugtet æg, er ikke muligt at afgøre. Til sidst opgav de rugningen, og der kom således for første gang siden 2007 ingen unger på vingerne.

K05 Store Vildmose

Af Einar Flensted-Jensen, redekoordinator

Det unge ynglepar fra 2016 opholdt sig vinteren over i Ørnefænnen, og der blev bygget på en ny rede i et hegn vest for den eksisterende fra 2016. Ungen fra 2016 havde fået beskadiget flere håndsvingfjer i begge vinger, kort efter at den havde forladt reden. Årsagen til skaden er ukendt, og i december 2016 blev den fundet i svækket tilstand i området, men en uges tid senere var den atter i luften og i fin form.

Vi havde forventet, at ungen fra 2016 blev presset ud af området i forbindelse med opstarten på det nye yngleforsøg, men det skete ikke, og der var intet, der tydede på konflikter dem imellem.

Fra slutningen af februar var det udelukkende hannen og ungen, der blev set i redeområdet, og vi håbede på, at hunnen rugede, men i begyndelsen af maj blev det klart, at yngleforsøget havde slået fejl. En del aktivitet blev også iagttaget omkring den gamle rede fra 2016 gennem foråret, og en fremmed adult Kongeørn blev iagttaget i området.

Ungen fra 2016 blev sidst set i området 25. april, og hunnen er siden kun set få gange i Ørnefænnen. Hannens tilknytning til området ser også ud til nu at være svækket.

Efterfølgende kontrol af de to reder bragte ikke klarhed over, hvad der var skyld i det mislykkede yngleforsøg.

Konkurrerer Kongeørne og Havørne om føden?

Femårigt projekt skal kaste lys over forholdet mellem to arter af ørne i Nordjylland.

Af Jan Tøttrup Nielsen

Siden Kongeørnen genindvandrede som dansk ynglefugl i 1998, er bestanden vokset langsomt, og Kongeørnen har til 2017 kun ynglet på syv lokaliteter i det nordlige Jylland. I 1995 vendte Havørnen tilbage som dansk ynglefugl og bestanden er nu over 90 par.

Frem til 2007 var der ikke registreret ynglende Havørne i Nordjylland. I 2017 var der tre par Havørne i samme område som Kongeørnene. Hvis Havørnen fortsætter i samme tempo, vil der om 10 år være over 150 par i Danmark, mens bestanden af Kongeørne vil være på 10 par.

Da jeg forventer at de to arter kommer til at konkurrere om både føde og redeterritorier de næste 10 år, har jeg i 2017 og foreløbig frem til 2021 opstartet projektet: 'Er der konkurrence mellem Kongeørn, *Aquila chrysaetos*, og Havørn, *Haliaeetus albicilla*, i Nordjylland?'

Hvor meget overlapper fødevalget, og hvilken indflydelse har det på de to bestande? Er der forskelle i valg af redeterritorium, og vil den ene art udelukke den anden?

Jeg har siden 2005 indsamlet føderester ved de danske kongeørnereder og har et godt billede af, hvad Kongeørnen lever af i yngletiden (se DOFT I:2018). Siden 2013 har jeg også samlet føderester ved tre nordjyske havørnelokaliteter, og ud fra disse data ser det ud til, at det eneste, de ikke konkurrerer om, er fisk.

I 2017 gik det galt for alle fire par Kongeørne, modsat de tre nordjyske par Havørne, som fik fire unger på vingerne. Klimapåvirkningen var ens for de to arter, og det er svært at forestille sig, at der er fødemangel.

Tre af de ynglende Kongeørnepar havde problemer med ikkeynglende Havørne og brugte meget tid på at hævde territorium, hvilket kan have medført den dårlige ynglesucces. I den østlige del af Limfjorden var der op til 12 ikkeynglende Havørne.

Grundet det dårlige vejr i 2017 og den dårlige ungeproduktion blev der indsamlet relativt få byttedyr. Ved de tre havørnereder blev der indsamlet 66 byttedyr og ved kongeørnerederne 46. Af nye arter for Havørn kan nævnes Skestork i to reder, og for Kongeørn Rørdrum og Mårhund.

DNA fra fjer afslører, at dræbt Kongeørn var han fra Tofte Skov

Af Jan Skriver, journalist DOF

DNA-analyser af kongeørnefjer har afsløret, at den skuddræbte kongeørnehan, som 12. marts 2016 blev fundet på bredden af Limfjorden vest for Hals, var hannen i det ynglepar, som fik en unge på vingerne i 2015 i Tofte Skov i Lille Vildmose.

"Vi har DNA-analyseret 70 kongeørnefjer, der er samlet i redeområderne på de tre lokaliteter, som i en

årrække har huset Danmarks faste ynglebestand af Kongeørn. På den måde kan vi dokumentere, at hanørnen i yngleparret i Tofte Skov var det samme individ i perioden 1997-2008. Derefter forsvinder denne han i pionerparret, og i årene 2009-2016 er der meget stor udskiftning i ørneparret i Tofte Skov. Måske er otte forskellige Kongeørne i spil i Tofte Skov-parret. Hvor de fleste er blevet af, kan vi ikke sige noget om, men vi

kan nu med sikkerhed konstatere, at hannen fra 2015-ynglesæsonen i Tofte er den skudte ørn, som blev fundet i marts 2016 på bredden af Limfjorden, og som var klækket i Hals Nørreskov i 2009, siger Anders P. Tøttrup, der er lektor på Center for Makroøkologi, Evolution og Klima ved Statens Naturhistoriske Museum, Københavns Universitet. Drabet på Kongeørnen er stadig ikke opklaret.

Barnemad for åben skærm på ørnereden ved Hyllekrog

Man kan læne sig tilbage og nyde ørnene på DOF's webcam, men man kan også bruge optagelserne til at forske i, hvad ørneungerne får at æde. Her er en foreløbig gennemgang af, hvad forældreørnene bragte til reden på Lolland i 2014. Bearbejdningen af data er endnu ikke helt på plads.

Af Lars Ulrich Rasmussen, Projekt Ørn

DOF opsatte i 2013 et webcam ved havørnereden på Fugleværnsfondens reservat i Saksfjedinddæmningen ved Hyllekrog på Lolland, og livet på reden kunne dermed følges døgnet rundt på computerskærmene hjemme hos hr. og fru Danmark.

Jeg har gennemset optagelserne fra 2014 og fulgt livet på havørnereden fra æglægningen i begyndelsen af marts, til ungerne forlod reden i den første uge af juli.

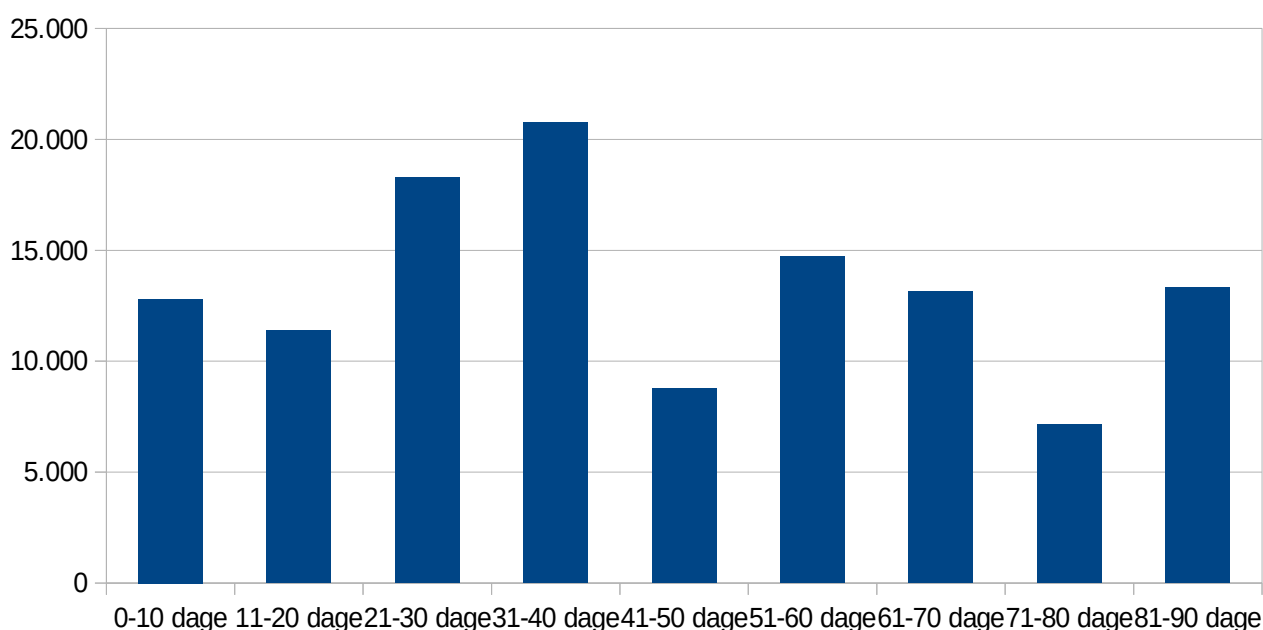
Arbejdet med at gennemse videooptagelserne har været en lang og langsommelig proces, men det har til

gængæld givet en masse spændende viden om livet i 2014 på reden med de to unger.

Svært for hunnen at være med

Det har ligeledes været interessant at se, hvordan hunørnen klarede de daglige gøremål på trods af en forkrøblet venstre fod, som forhindrede hende i at færdes ubesværet, og hun måtte humpe rundt på reden. Det var også svært for hende at styre den kvæstede fod, når hun skulle ruge æggene eller varme ungerne uden at træde på dem. Et par gange var hunørnen tydeligt besværet af arbejdet med at flyve føde til ungerne, for eksempel 14.

Figur 1: Vægtmæssig fordeling af føden i løbet af ungetiden

Søjlerne viser vægten af byttedyrene på reden i Hyllekrog i 2014 i gram. Den vandrette akse viser den ældste ørneunges alder i 10-dagesintervaller.

maj, da hun kom med en hornfisk, ramte redekanten og tumlede gispende ind på reden til ungerne.

Derfor er det heller ikke muligt at afgøre, om hendes andel i fodringen af ungerne var typisk for hunørne, eller hun deltog mindre på grund af sit handicap.

Fra andre rovfuglearter ved vi at det i størstedelen af tiden er hannen som jager, og som det fremgår af figur 2, var det hannen, der bragte hovedparten af føden til reden tre ud af hver fire gang, nemlig i cirka 75 procent af alle tilfældene, mens hunørnen stod for ca 20 procent af leveringerne med største indsats i ugen op til ungernes udflyvning fra reden. I de sidste fem procent af tilfældene var det ikke til at se, hvem der kom med føden, fordi byttet var bragt til reden, mens webkame-ræet ikke kørte.

Optagelser for 43 hele døgn

Jeg vil i det følgende se nærmere på, hvad havørneungerne fik tilbudt af føde i perioden fra 10. april til 8. juli – 89 døgn – fra ældste unges fødsel til udflyvning.

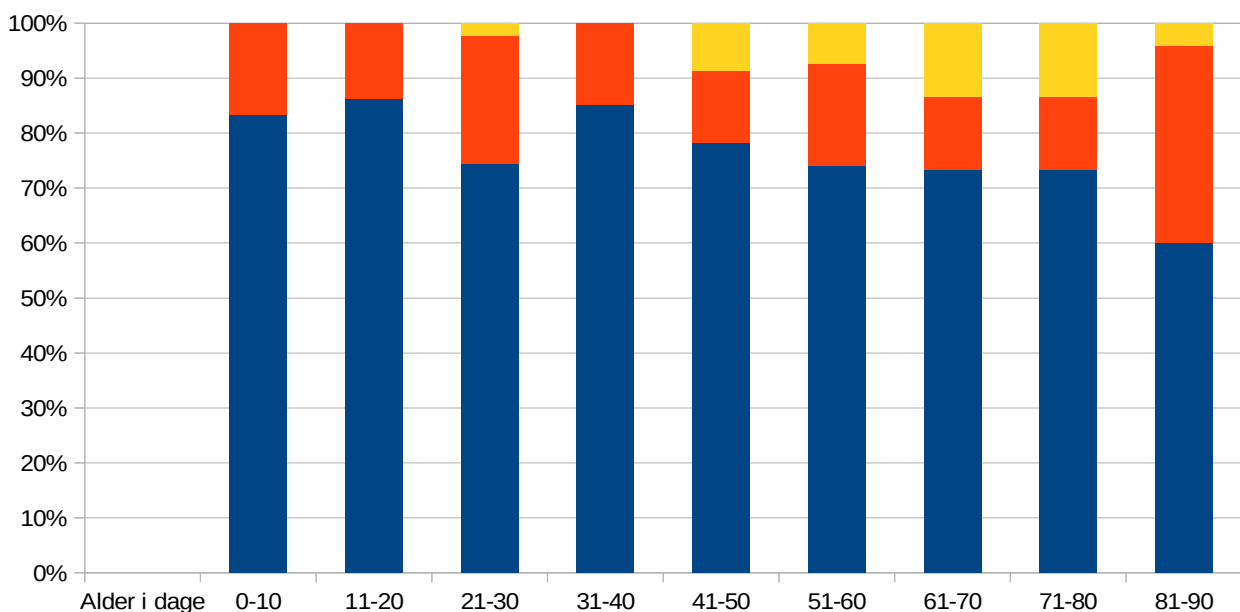
Der er optagelser fra 43 hele døgn. For de resterende 46 døgn er der huller i videooptagelserne.

Tabel 1 viser den samlede fordeling af fugle, fisk og pattedyr, som blev bragt til reden i den tid, ungerne opholdt sig på reden.

Føde til ungerne

Arter	Antal	Vægt
Ederfugl: 7 hun, 29 pull	36	12940
Blishøne: 29 ad, 2 pull, 1 juv	32	21060
Gråand 14 hun, 3 han, 4 pull, 2 juv	23	18120
Grågås? 2 ad, 2 juv	4	7000
Toppet Skallesluger: 1 ad hun	3	2.700
Sølvmåge: 1 ad	2	2.000
Troldand?	2	1.400
Gråstrubet Lappedykker	1	800
Knopsvane: ælling 4-6 uger	1	800
Småspove?	1	450
Ringdue	1	500
Skarv	1	1.500
Vandrikse: kylling	1	15
I alt fugle	108	69285
Hornfisk	80	24.000
Kutling	17	1.020
ål	10	3700
Fladfisk ubestemt	2	600
torsk	2	1.800
Brasen	3	1950
Fisk ubestemt	1	200
Gedde	1	600
Smelt	2	600
Aborre	1	300
I alt fisk	119	34770
Hare, 4 ad, 2 unger, 2 juvenile	8	13400
Hjortekid, et ben, et hoved med hals	2	600
Uspecificeret "kød"	5	2500
I alt fra andre dyr		16500

Figur 2: Hvem kommer med føden?

Søjlerne viser fordelingen i procent af antallet af byttedyr leveret af han (blå), hun (orange), og hvor byttebringeren er ukendt (gul). Den vandrette akse viser den ældste unges alder i 10-dagesintervaller.

Det er minimumstal, da jeg i sagens natur ikke kan vide, hvad der er bragt til reden og ædt, mens videoen ikke optog billeder. Enkelte byttedyr er dog medtaget på listen i boksen, når de stadig kunne ses på reden efter en periode med manglende billeder.

Figur 1 viser, hvordan byttedyrene er fordelt i ungernes tid på reden, fordelt efter vægt.

Fordelingen af byttedyr efter art

Seks arter optræder i to cifrede antal, nemlig: Hornfisk med 80, Ederfugl med syv adulte og 29 unger, Blishøns med 29 adulte og tre unger, Gråand med 17 adulte og seks unger, Kutling med 17 og ål med 10 individer, hvoraf tre blev bragt ind uden hoved. Alle seks arter er knyttet til søer og havområder, og webcam-Havørnenes nærområde udgøres af det lavvandede øhav inden for Hyllekrog Odde og Rødsand, som ligger ud til Østersøen.

Desuden har de blot 10-12 kilometer i lige linje til søområdet ved Maribo, hvor der – trods lokale ynglefugle – burde være plads til en jagende ørn fra Sydkysten!

Artsvalget er sandsynligvis udtryk for, hvad der på det givne tidspunkt er lettest tilgængeligt i Havørnenes leveområde og 119 fisk tyder på, at havet og søerne er de foretrukne jagtområder.

De ikke-vandlevende arter blandt byttedyrene udgøres af otte harer og to stykker af hjortekid, sandsynligvis Dåhjort, da den art findes i området omkring havørnereden.

Resten af byttelisten består af andre arter af fisk (seks arter) og eng- og kystfugle med Ringduen som eneste undtagelse.

Fordelingen af byttedyr efter vægt

Det viste sig, at de gamle ørne ofte ikke leverede intakte byttedyr, men at de ind i mellem åd af byttet, før det blev leveret til reden.

Det skal selvfølgelig modregnes ved beregningen af vægten af den føde, som ungerne reelt fik at æde.

Seks arter udgjorde – udregnet på vægt – cirka 80 procent af fødegrundlaget for havørneungerne ved Hyllekrog, nemlig Hornfisk, Blishøne, Gråand, Hare, Ederfugl og Grågå.

Igen er det overvejende eng- og kystfugle og en enkelt fiskeart, nemlig Hornfisk, som udgør en betydelig og vigtig del af fødegrundlaget i ungerens opvækst.

Fire voksne og fire unge Harer er også en vægtmæssig betydelig fødekilde. De gamle Havørne havde da også ædt deres andel af et par af Harerne, inden de blev afleveret til ungerne.

En del af byttedyrene var i live, da de blev afleveret på reden, nemlig syv Hornfisk, fem Blishøns, otte Ederfugleællinger samt tre Gråænder og en ælling.

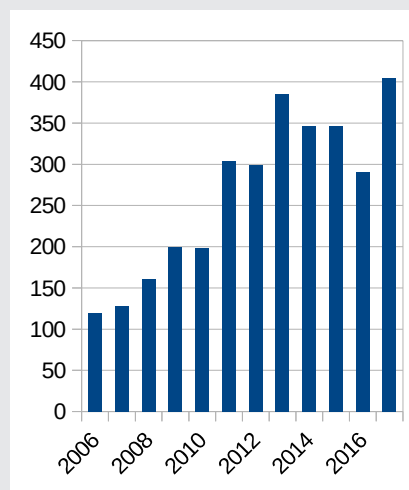
Det lykkedes for en enkelt Ederfugleælling at hoppe ud af reden, men det tog hannen mindre end et minut at hente den op fra skovbunden og afleverede den til ungerne – standød!

Vintertælling satte ny rekord med 409 ørne i Danmark

Bestanden af ørne satte i 2016 ny rekord med en vintertælling, der nåede over 400 af de største rovfugle i vores natur. 21. og 22. januar var der mindst 395 Havørne og 14 Kongeørne rundt omkring i Danmark.

Resultatet vakte ekstra glæde i en periode med en fugleinfluenza, som vi frygtede var i gang med at gøre alvorligt indhug i bestanden af ørne. Et andet optimistisk resultat

var, at der blev set adskillige voksne havørne langt fra de redesteder, vi kendte til på begge sider af Limfjorden. Længere nede i Jylland pegede tællingen på, at Havørnene i de østjyske fjorde for alvor var begyndt at brede sig ind i landet til større søer. Endelig var der Vadehavsområdet med et halvt hundrede unge Havørne, som havde opdaget, at vadehavet giver let adgang til rigelig mad.

projektoern@dof.dk

Projekt Ørn har fået sin egen mailadresse. Brug den ved enhver henvendelse til projektets styregruppe.

Styregruppen består af seks personer, og alle tre arter af ynglende ørne i Danmark er repræsenteret:

Kim Skelmose, Leder af Projekt Ørn.
Telefon: 27 73 40 70

Erik Ehmsen, arts koordinator for Havørn i Danmark. Koordinator for ørnereder på Fyn og i Sønderjylland.
Telefon: 30 24 33 78

Leif Novrup, arts koordinator for Fiskeørn i Danmark.
Telefon: 23 31 56 01

Lars Ulrich Rasmussen, ringmærker med speciale i rovfugle.
Telefon: 40 78 15 66

Hans Christophersen, koordinator for rede af Kongeørn.
Telefon: 23 71 31 54

Ole Friis Larsen, koordinator for ørnereder øst for Storebælt
Telefon: 40 91 80 71

Kontakter uden for styregruppen:

Tscherning Clausen, arts koordinator for Kongeørn
Mail: tsc.vib@mail.tele.dk
Telefon: 98 31 73 54

Knud Flensted, biolog i DOF og kontaktperson i Fuglenes Hus for Projekt Ørn
Mail: knud.flensted@dof.dk
Telefon: 33 28 38 33

22. december, 2017. Skiftune, Færø.

Havem stjerne og med nord langs Næsside Bølge.
Omløb birkekrattet møder tre kroger en
drægtede. Vind fra sydøst med regn ned
på eftermiddagen.

Mona Bødde
2017.

▶ Læs mere på www.dof.dk

Dansk Ornitologisk Forening • Vesterbrogade 138-140
1620 København V • tlf. 33 28 38 00 • dof@dof.dk

